

Losoncz Alpár

EGY KISEBBSÉGI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI MODELL IDŐKÖZI MÉRLEGE: TÖBBLETLEHETŐSÉGEK VAGY TÖBBLETILLÚZIÓK?

A határon túli magyar kisebbségi közösségek integrációs szintjéről folyó véleménycserében mindig az európai intézményes szerkezet fényében megfogalmazandó magyar nemzetpolitika dilemmái és útkeresései kerültek felszínre. A rendszerváltozás óta váltakozó kormányok különféle módon néztek szembe a problémákkal, és a nemzetpolitikák teljesítményei a rendszerváltozás sikereinek és balsikereinek mérlegére helyeződnek. A tízmillió és tizenötmillió magyarságfogalom időről időre felszínre jutó ellentéte, e két jelentés tagadhatatlan feszültsége néhez kérdéseket tesz fel, és csatakiáltásokkal, meddő pótcselekvésekkel, alkalmi sóhajokkal valamint ráígérésekkel aligha lehetséges e kérdésekre választ keresni.

Minden bizonnyal azt tekinthetjük a legnagyobb balsikernek, hogy nem sikerült kiépíteni egy olyan „kétlakiságot”, vagy ha úgy tetszik, kisebbségi többdimenziós létezésformát, amely egyszerre teszi lehetővé, hogy a kisebbségi magyarság képviselőivel együtt munkálkodjon a domicil állam politikai közösségébe való integráción, és sokoldalú kapcsolatot tartson fenn az anyaország kulturális értékrendjével. Lényeges a többes kötődés formáinak megteremtése a kisebbségek számára, azaz a plurális nemzeti identitások megszervezését tartom szem előtt az európai integráció fényében, ami a kisebbségek európaizálódását ösztönzi. A magyar–magyar kommunikációs formák azonban szűknek bizonyultak, és néhány kivételtől eltekintve inkább a nagy elosztórendszerek keretein belül állandósultak, amelyek növelték a politikai elit egyes részeinek elosztó hatalmát, de nem lendítették előre a kisebbség emancipálódási folyamatait. Ráadásul, e vonatkozások kapcsolatban álltak egy kognitív redukcionizmussal, nevezetesen, a magyar kisebbségek, elkerülhetetlenül ugyan, belekerültek a nemzetviták kellős közepébe, belpolitikai csatározások szempontjaiként/eszközüként szerepeltek, ugyanakkor a politikai konfrontációk egyetlen résztvevője sem tett komoly erőfeszítéseket arra, hogy betekintést nyerjen a kisebbségi világok sokfelé rajzó tartalmaiba. Hiszen ezek a világok rendkívül tagoltak, a Trianon utáni történelmi dinamika sodrása, a túlélési technikák érvényre jutása erő-

sen heterogén övezeteket hozott létre, amelyek nemcsak az anyaországi pályáktól térnek el, hanem egymáshoz képest is robusztus különbségeket mutatnak.

A magyar egyetemesség, az egybeállítás jelentéseinek értelmezésekor nagyon lényegesnek érzem a megjegyzéseket, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy olyan tolmácsolás szükségeltetik, amely nem az egy központ (Budapest) távlatából kivetített másolatokat látatja, hanem megengedi a plurális kódok játékát. A magyar reintegráció a Kárpát-medencében, gondolom, amely összhangban van a kortárs felismerésekkel, éppen a különbségek tapasztalatán, a heterogenitások észlelésén keresztül gazdagodhat. E gondolat olyannyira közhelyként visszhangzik, hogy nem is gondolnánk, érvényre juttatása még előttünk van. Túlságosan sok olyan diskurzust ismerek, amelyek belemerevedtek az áldozati beszédmód pózába, és a tagolatlan egységkoncepció szólamait, azaz az etnikumföltés elvont, természetlen variációit ismételtetik. Ahogy korábban bénító volt az ideológiai beállítottság, amely *a priori* ellentétet látott Magyarország és a határon túli kisebbségek érdekei között, úgy félrevezető az a jelenlegi is, amely az érdekek eredendő konvergenciáját vetíti ki, és figyelmen kívül hagyja a kisebbségi idioszinkrázia vonatkozásait.

A partikularitás és az univerzalitás játékaiban azonban beláthatatlanok a hagyományos szerepvállalás távlatából, a rejtett világokat és értékeket elfedi az egyirányú szenzibilitás. 1989 után a magyar egyetemesség alakzatain ott van az erőforrások újraelosztásának bélyege. A magyar elitnek helyesen léptek túl a túlfeszített egyénközpontúság bénító tételein, és mozdultak el az etnokulturális igazságosság irányába. Mert az etnikai kollektívum nevében történő elosztás voltaképpen legitimitációja az etnokulturális igazságosság. Ez a tény azonban korántsem jelenti azt, hogy a nemzeti jellegű redistribúciót a következetes stratégiai érdek vezérli. Márpedig szilárdan összeforrasztott elvek, szabályrendszer nélkül az elosztás nem más, mint a közérdek mimikrijének a szálláscsinálója.

A XXI. századi tendenciákat megjelenítő, de önálló oktatási, kulturális intézményrendszernek, kulturális autonómiának éppúgy belső dimenziója a magyar kultúrával való többosztatú kapcsolat, amely nem az eddigi egyirányú viszonylatokon, hanem a kölcsönösség kereteiben megfogalmazott stratégiákon alapul. Sokkal jelentékenyebb problémát jelentene a jelenlegi állapot befagyasztása, a segély-magatartásba belebonyolódott, passzivitásra berendezkedett nemzetpolitika megőrzése. Szólni kell azonban a kisebbségi autonómiaformák minőségéről is, mert ez a többosztatú kapcsolat csak akkor érlelődhet, ha autonómia alatt nem a különféle politikai elitok közötti hatalomelosztást értjük.

Elegendő lesz, ha akár futólag megemlítem, hogy a magyar támogatáspolitikát főnyében nem válik el egymástól a kisebbségi érdekvédelem és a társadalomépítés támogatása. Szóba kell hozni az eleddig létrehozott oktatási intézményeket, amelyek a felpörgött intézményteremtő kedv okán jöttek létre. A tapasztalatok arra utalnak, hogy a politikai elit az intézmény pusztá létezésében érdekelt, ami a szimbolikus

erőterben való affirmációt jelzi, de sokkalta kisebb érdekeltséget tanúsít az intézmények napi működését illetően. Ugyancsak nem tapasztalható szisztematikus érdeklődés a politikai elit részéről az intézmények oktatási kapacitásai és teljesítményei iránt, hovatovább olyan tapasztalatokkal rendelkezem, hogy a politikai elit patronátusa alatt folyó egyes oktatási intézményekben drasztikusan romlott az oktatás minősége. Ezenkívül nem kerülheti el figyelmünket, hogy az alap- és középfokú oktatás válságban van. A támogatáspolitikából kialakuló rendszer ellenstimulál, folytonosan fölülírja a szándéknyilatkozatokat. Az ösztöndíj-politika, az újsütetű oktatási intézmények vagy a plurális dimenziókat nélkülöző kisebbségi egyetemek létesítése ennek az ellentmondásnak a jegyében valósulnak meg. A rövid távból sarjadó elvárások maguk alá gyúrik a hosszú távhoz kapcsolódó érdekeket. Részsikereket lehet említeni ugyan, de a kisebbségi oktatási rendszer támogatáspolitikáját beárnyékolják a kudarcmozzanatok. Nem léteznek olyan oktatási intézmények, amelyeket a tanulók és a tanárok nem forrásszerző helynek tekintenek. A hatékony társadalomépítés híján eddig elmaradt a korral lépést tartó nyelv- és oktatáspolitikai kiérlelése. Ugyanakkor a társadalompolitikai érdekeltség erősítése megkerülhetetlen szempont a kisebbségi elit számára az elkövetkezőkben. Hiszen egyértelmű a vélemény, miszerint az utóbbi évtizedben gyöngült a vajdasági magyarok helyzete a munkaerőpiacon, ergo, a versenyképesség vonatkozásában. Márpedig a kisebbségi egyének beépülése és affirmációja Szerbiában (amely, sajátos módon, de mégis az európai intézmények felé vette útját) erőteljes módon függ a munkaerőpiacon elfoglalt pozícióktól.

A támogatáspolitikai azonban folytonosan ellentmondások között oszcillál. Magyarország egyszerre magához vonzza a konvertálható tudással rendelkező kisebbségi személyeket és dezintegrálja a kisebbségi szervezeteket, deklaratíván a szülőföldön való maradást írja ki a zászlóra, de a Budapest-függést erősíti folytonosan. Legalábbis kénytelen vagyok konstatálni, hogy a kisebbségi magyarságba „investált” magyar tőke kívülről való megsegítése eddig nem tette lehetővé az áttörést, a túlélésre berendezkedő kisebbség helyzetének transzcendálását. A szerbiai átmenet azonban az előtörténet, a többszörösen újramezített és elodázott transzformáció, valamint a háborúba való beleágyazottság okán sajátosságokat mutat.

A kérdés az, hogy lehetséges-e olyan nemzetpolitika kiforrása, amely összhangban van az európai normákkal, de nagyfokú érzékenységet tanúsít a kisebbségek iránt. Az eddig létező megoldások erre a kérdésre nem adtak a választ, számtalan ellentmondást nem tudtak kiküszöbölni. Ellentmondások körvonalai bontakoznak ki akkor is, amikor európai kontextus merül fel, és a magyar politikai retorika folyton-folyvást az ellentmondások pólusaihoz súrlódik. A meggyorsított magyar modernizáció és a túlfeszített európaizálódás közepette még mindig ott kísért a tény, hogy hiányzanak az újfajta kisebbségpolitika stabil oszlopai, amelyek megszilárdítanák az identitáspolitika és a modernizáció materiális összefogó építményét. A ki-

sebbségek plurális identitásának jogi érvényre juttatása, jegyzem meg, még előttünk van: ennek híján a jóhiszeműségre hivatkozó retorikát az ellentmondásba való bonyolódás veszélyezteti.

A „szülőföldön való maradás” rozsdásodó jelszó, taglalt háttér nélkül meg egyenesen üresen kong. Ez az irányulás magában kell, hogy foglalja, legalábbis az adott állam munkaerőpiacán való mozgás lehetőségét. Csakhogy a támogatáspolitikából kialakuló rendszer ellenstimulál, folytonosan fölülírja a szándéknyilatkozatokat. Az ösztöndíj-politika, az újsütetű oktatási intézmények vagy a plurális dimenziókat nélkülöző kisebbségi egyetemek létesítése ennek az ellentmondásnak a jegyében valósulnak meg. A rövid távból sarjadó elvárások maguk alá gyúrik a hosszú távhoz kapcsolódó érdekeket. Részsikereket lehet említeni ugyan, de például a kisebbségi oktatási rendszer támogatáspolitikáját beárnyékolják a kudarcmozzanatok. A tét: a (poszt)modern kisebbségpolitikai stratégia kiérlelése. Aki ezt említi, valószínűleg máris kritikai álláspontot foglal el a jelennel szemben. Mert azt senki sem állíthatja, hogy a budapesti kormányok, *mutatis mutandis*, mellőzték volna a határon túli magyarok létét, ám nem sikerült egységes rendszerbe illeszteni a külhoni magyarok ügyét. Másfél évtizeddel a rendszerváltás után sem formálódott ki koherens magyar politika a kisebbségek kapcsán, és a budapesti kormányok valójában nem tudnak mit kezdeni e kisebbségekkel. Szembeszökő állandója a „budapesti kormányok” politikájának a plurális szerkezetektől való idegenkedés, a kisebbségek köreiben felszínre kerülő plurális politikai tendenciák szükítő értelmezése, alkalomadtán ezek alárendelése. Pedig a kisebbségi kontextusban felmerülő pluralizmus méltányos érzékelése a központtalánítás gyakorlását jelenthetné.

Az eddigi támogatáspolitikai radikális átgondolása a nemzetpolitika hordozóinak feladata. Amennyiben az etnikulturális igazságosság és az esélyegyenlőség biztosítása jelentik az irányadó szempontokat, úgy a támogatáspolitikai formái és tartalma sem maradhatnak érintetlenek. Fontos átgondolni, hogy a szociális szempontok mennyire következetesen nyertek megvalósítást. Itt helye van a mély szkepszisnek, mert a létrejött monopóliumok megkérdőjelezzik a szociális érzékenységű beállítottság meglétét. Vagy fontos azt a tényt mérlegelni, hogy mennyire érzékeny a támogatáspolitikai fejlesztés szempontjaira. Ezenkívül a támogatáspolitikai nagymértékben reprezentatív azonosságörző vonatkozásokra irányult, kevésbé összpontosított a modernizáció kapacitásainak erősítésére, a magaskultúra identitás-stabilizáló vonatkozásaira, ismételten kiélezve a rövid és a hosszú távú időszáv feszültségét. A támogatáspolitikának szelektívnek kell lennie, nem keltheti azt a benyomást, miszerint a magyarországi segélyezés helyettesítheti a szerbiai (stb.) állam támogatási rendszerét, amelynek szintúgy az előnyös megkülönböztetés elvét kell követnie. (Természetesen a szerbiai állam beállítottságának módosítása a kisebbségi elitek nyomásgyakorló tevékenységét igényli.) Ezért nem a mennyiségi mércék abszolutizálása a cél, hanem az identitásörző készségek fejlesztése a fennálló gazdasági,

kulturális relációk közepette. Mindennek feltétele a támogatáspolitikával kapcsolatos kommunikáció kiszélesítése, mert a politika aktoraival (vagy a politikai szereplőkkel szoros érdekszövetséget fenntartó szereplőkkel) való kommunikáció érhető ugyan, de az arányok nem helytállóak. Hogy a magyar elitek felemás, komplexitást nélkülöző információkkal rendelkeznek, ez egyenesen következik a kommunikatív struktúra reduktív mivoltából.

Tételesen említek néhány további szempontot is, amelyek meggondolását elengedhetetlennek tartom,

- a) A magyar jövőkép horizontján ott kell, hogy legyen a kortárs, ellentmondásokkal tűzdelt tendenciák rögzítése (a nemzetállam dinamikájának felismerése, az európai integrációból adódó többirányú változások értelmezése stb.), a kisebbségi kérdés taglalását bele kell ágyazni ebbe a kontextusba.
- b) Az európai integrációban való részesedés a közeljövőben meghatározó tényező lesz, tehát különböző stratégiát kell kialakítani a felvidéki, az erdélyi és a vajdasági, illetve a kárpátaljai magyarok ügyében.
- c) A magyarországi szívóhatás nem fog csökkenni a közeljövőben, ezért a kollektív és az individuális jogok közötti játéktér kiszélesítését úgy kell realizálni, hogy ezt a ténytet nem lehet mellőzni.
- d) A liberális-demokratikus szerkezetek megerősödése sem tünteti el a kisebbségi problematikumot.

Nos, ebben a kontextusban látom a vajdasági magyarság szituációját is. E konstelláció megannyi sajátossággal rendelkezik: a kilencvenes években a kisebbség háborús környezetbe került, aminek a következményei mélyen belefűrődtek a mindennapokba, és megannyi variációban befolyásolják ma is a szerbiai nyilvánosság dinamikáját. A politikai fordulat (2000) után kialakult tendenciák folyamán a kisebbségi törvény lépett életbe meghonosítván a kisebbségi nemzeti tanácsok intézményét. Nem utolsósorban, e kisebbségnek Magyarország iránt tanúsított viszonyulására rávetül az aszinkronitás, amely az „itt” és az „ott” között bomlik ki. E ténytet a XX. században felszínre kerülő eltérő társadalmi pályák fémjelzik Magyarország és Jugoszlávia/Szerbia között. Bizonyos, hogy Magyarország EU-csatlakozása az anyaország és a határon túli magyarok viszonyát új kontextusba helyezte, ennyiben megragadhatóak azok az új távlatok, amelyek megnyíltak. Szembeszökő, hogy a magyar politikai elitekre újfajta feladatok hármlanak, amelyeket nem lehet megoldani az eddigi eljárások ismétlésével. Arról, mindenesetre le kell mondani, hogy az európai csatlakozás automatikusan megvalósuló megoldásokat bocsátana napvilágra, amelyek megtakaríthatnák az erőfeszítéseket. A vajdasági magyarság esetében a legderülátóbb hangvétellő dramaturgia is hosszú átmenettel számol, pontosabban 2012 esik szóba, legalábbis a szerb politikai elit kalkulációja szerint. A magyar kisebbség gondjait megoldó csatlakozás a kivetített időpontban pürrhoszi győzelem lenne. Az új nemzetpolitikai stratégiának olyan útmutatást kell tartalmaz-

nia, amely révén e kisebbségek túlélhetik ezt az időszakot, ugyanakkor részesei az európai integrációnak e pillanat beálltaig is. Ugyanis a kisebbségeknek az európai (poszt)modernizációról való leszakadása dezintegratív tendenciákkal jár a Kárpát-medencében, ráadásul növeli a feszültségeket a magyar–magyar viszonylatban. Szükséges gondokodni a határok (amelyek historizálják az azonosságokat) demokratizációján, ami ebben az esetben kisebbségi mobilitást feltételez; a határok demokratizációja alatt nem megszüntetésüket értem, főleg nem abban az értelemben, hogy a fékevesztett kapitalizmus expanziója jusson kifejezésre, de fontosnak érzem a határok átjárhatóságára vonatkozó állandó kommunikációt.

Mínt hogy a határon túli magyar kisebbségek heterogén pályákat befutó országok állampolgárai, szükség mutatkozik arra is, hogy az anyaország rugalmas nemzetpolitikát gyakoroljon, amely túlmutat a különbségeket alárendelő egyneműségen. Az európai intézmények által kijelölt határokon kívül rekedt magyar kisebbségek számára ellentmondó jelentéseket teremtett a csatlakozás, ami teljességgel érthető, hiszen új határvonalak jelentkeztek, amelyek megannyi következményt eredményeznek. Nem mellőzhető, hogy az európai csatlakozás okán, hangsúlyozott elvárások alakultak ki, amelyek szituatíve megjelentek a vajdasági konstelláció kapcsán, természetesen az erőszakhullámra, a magyarelles kampányokra gondolok.

A magyar–magyar relációk taglalása után azonban érdemes más kérdéseket is értelmezni. Amennyiben Szerbia példáját tartom szem előtt, interetnikus együttélésre vonatkozó információkat elsősorban a kisszámú kutatásokból szerezhetünk. Az ország helyzetéről a lakosság és külön a magyarság is úgy vélekedik, hogy az országban a dolgok rossz irányba haladnak (például a magyarság 2/3-a vélekedett így 2000, azaz a politikai töréspont beállta után is). A magyarság számára (is) a legnagyobb problémát a korrupció, munkanélküliség, az életszínvonal csökkenése és az infláció jelenti és csak ezután következnek a jellegzetesen magyar vonatkozású problémák (autonómia, nyelvhasználat, egyetem stb.) Ezek a kutatások szinte mindig ugyanazt az eredményt hozzák: a Vajdaságban az interetnikus viszonyok nem feszültek, de rosszak. Kevés esetben beszélhetünk nyílt konfliktusokról, de ott lapanganak a kimondatlan, kibeszéletlen feszültségek. Az intézményes diszkrimináció minden bizonnyal módosult a 2000 utáni konstellációban, de egy etnicizált politikájú államban csekély annak a valószínűsége, hogy ez rövid- vagy középtávon megszűnik.

A magyar kisebbségek vonatkozásában több idevágó munka is azt a következtetést vonta le, hogy a kisebbségi elitek által vállalt konfrontációk, diskurzusok egyfajta négyzetben zajlanak: az anyaországi, az európai intézményes szerkezeteket működtető, a kisebbségi és a domicil országban lévő elitek közötti interaktív folyamatokra gondolunk. Itt csupán a kisebbségi pártok érdekérvényesítő tevékenységét veszem figyelembe. A kisebbségi pártok esetében az etnikai határvonal a döntő, és az etnikai legitímáció távlatában szemlélhetjük teljesítményeiket. Ez azt is jelenthe-

ti, hogy a kisebbségi szavazók alapvetően etnikai, és nem gazdasági vagy egyéb preferenciák alapján választanak. A probléma azonban ott mutatható meg, hogy ugyan valóban léteznek etnikai törésvonalak, sőt, mi több, a kisebbségi elitek is érdekeltek e vonalak megerősítésében, de az etnikai övezetekbe befolyanak az egyéb társadalmi szférák jelentései is. Például a gazdasági szféra megnövekedett jelentősége pontosan ebbe az irányba hat. Más szóval: kérdés, hogy mennyire képes az adott kisebbségi párt a fennálló cselekvési térben többszintű politikát folytatni. A kérdés az, hogy mit léphetnek a kisebbségi vezető rétegek, a kultúra, politika és a gazdaság összekapcsolásának vonatkozásában. A társadalmilag kialakult szürke zónák rendkívül szétterjedtek, és sokszor áttekinthetetlennek minősíthetők a társadalmi elemzés szempontjából. Egy etnikai párt egy jól meghatározható körből számíthat szavazatokra, és ugyanannak az etnikai/nemzeti csoportnak a legtágabban vett – vélt vagy valós – érdekeit képviseli.

A politikai elit ma hatalmon lévő része Vajdaságban a kezdettől fogva egyfajta jövő felőli legitimitációba kapaszkodott és kapaszkodik, a programatikus fellépés ama variánsába, amely evolutíve formálódik. Ezenkívül, ha figyelembe vesszük a hatalmi mezőben való mozgásrendjét, az önkormányzatiság elért módozatait (különösképpen a Magyar Nemzeti Tanáccsal kapcsolatos fellépést), akkor azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés módozatainak esetében ott van a felülről lefelé vezérelt irányítás pecsétje. Ezzel ellentétben a hatalmi politikai elitet bíráló elgondolásokban a demokratikus jellegű „kisebbségi nacionalizmus”, az alulról építkező modell kerül előtérbe. Autonómia-tervezetének fontos eleme, hogy amennyiben a kisebbségi közösség alapérdekeinek feltárását, kifejezését és képviselését fokozatosan átvénne a demokratikus többpárti választások alapján létrehozott, jogszabályalkotási és végrehajtási jogokkal is rendelkező perszonális autonómia, úgy a kisebbségi pártok szerepköre is módosulhat. A vajdasági magyar konstelláció messzemenően igazolja, amit egyebütt is megfigyeltek a kommentátorok, nevezetesen, hogy a politikai elitek az etnikai alapú szavazásra hivatkozva legitimálják fellépésüket, de a szavazás folyamán történő megnyilatkozás nem minősíthető (legalábbis egyértelműen nem) a lojalitás fokmérőjének, és nem tekinthető megfelelő visszajelző rendszernek. A kisebbségi politizálás számára különösképpen erőteljesen jelenik meg az a feladat a kilencvenes évek első fele után (amikor a kisebbségi érdekérvényesítés alapvetően az azonosságbiztosítás mobilizációs igényeire épült), hogy a „nem-klientelista” elitszerkezetek létrehozását szorgalmazza. Ebben a vonatkozásban azonban igen soványak az eredmények.

Az adatok, amelyekkel rendelkezünk, a vajdasági magyarok választási kedvének alapján egyértelműen a politikai elittel szembeni növekvő bizalmatlanságot jelzik. A szavazóbázis arányának csökkenése minden pártot sebezhetővé tesz. Ennek alapján azonban nem arra kell következtetnünk, hogy a tömegek depolitizálódtak volna, hanem arra, hogy a politikai nyilvánosság fragmentálttá vált, és a szavazópolgárok

nem tanúsítanak készenléletet, hogy részt vegyenek az önálló közösségépítés folyamataiban.

Felvetődik a kérdés, hogy mekkorák a közösségi önszerveződés, a kollektív akciók megszervezésének alsó határai. Vajon a kétezres szám a mérvadó, amelyet egyes kutatók emlegetnek? A vajdasági magyar civil szféra érdekérvényesítési kapacitásai gyengék, igaz, hogy a civil szféra egyoldalú függése nem olyan töretlen, mint a kilencvenes években, amikor kizárólag a felülről lefelé mutató szerveződés jutott érvényre. Ám azt aligha állíthatom, hogy a függés megszűnőben lenne, vagy hogy a vajdasági magyar civil szféra emancipatorikus potenciálokot bontott volna ki. Legfeljebb arról szólhatok, hogy meghatározott civil szervezetek protesztformákat működtettek a pártpolitikával szemben, megkérdőjelezve a hatalmi politikai párt elkötelezettségét a kisebbségi önkormányzatiság iránt, vagy bírálata alá vonták a kisebbségi törvényt, amelyet az említett párt élenjárói legitimáltak.

Mindenesetre nem vélekedhetünk úgy, hogy a vajdasági magyar társadalom kialakította volna a belső kontrollfolyamatait, mert a politikai fellépésekkel szemben nem alakultak ki a visszajelző rendszerek, amelyek fékeznék az egyoldalú módon működő politikai mechanizmusokat. Ennek alapján úgy vélem, hogy kétfajta krízisterhes folyamatról kell beszélnünk a vajdasági magyarság vonatkozásában: a motiváció kríziséről és a legitimitáció válságáról. A motiváció válsága, röviden szólva, az „értelem” erőforrására utal – etnikai kontextusban. A legitimitáció krízise pedig, legalábbis ahogy Weberről tudjuk, a hatalom azon igyekezetének környezetében képzelhető el, hogy cselekedetei, fellépése igazoltnak mutatkozzanak az állampolgárok előtt.

A hatalom/uralom akkor legitim, ha az alárendeltek a hatalomra vonatkozó normáik alapján legitimnek ismerik el. Egy rendszer lehet elfogadott/elismert, de nem legitim. Vagyis lényeges, hogy az elismerésreméltóság ne zsugorodjon, azaz ne egyszerűsödjön pusztán elfogadássá. Arról azonban eleddig keveset szólt az elmélet, hogy mit jelent a legitimitás-értelmezés a kisebbségi konstellációban. Ugyanakkor az etnikai politikai környezetben a legitimitás esetleges csökkenéseit nem szükséges különleges mechanizmusokkal ellensúlyozni. Kielezetebben azt mondhatjuk, Claus Offe egy régi elméleti fordulatával élve (és visszaélve), hogy fennáll a veszély, miszerint a legitimitást felváltja az etnikai lojalitás mint szurrogátum.

A visszajelzések elmaradása a társadalom önszerveződése szempontjából is torzulásnak tekinthető, de e kérdésen túl kognitív problémákat is létrehoz a politikai elitek vonatkozásában, mert nem kapnak megfelelő információkat az etnikai társadalom spontán tagozódásairól, mindennapi praxisáról. Amikor ezt mondom, akkor messzemenően figyelembe veszem a társadalomtudomány azon orientációját, amely az etnicitást nem mint a világban létező entitást, hanem mint kognitív kapacitásokat felmutató csoportot szemléli. Ezenkívül nem hagyható figyelmen kívül, hogy miközben a kisebbségi társadalom „etno-politikai” kivetítéssé szűkül, elsikkad a ki-

sebbségi kultúra összetett, plurális kontextusának távlata, amely a szabályvezérelt cselekvések belső és külső keretfeltételeinek bonyolultságára figyelmeztet.

Számomra evidens, hogy a vajdasági magyar kisebbség tagjai, pontosabban annak politikai elitjei nem gondolkoznak ugyanúgy a lényeges kérdésekben. Nem hiszem azt, hogy kívánatos lenne az egynemű gondolkodás, viszont, és amennyiben a vajdasági magyar elit egyfajta konszenzust vár el a magyarországi politikai elit részéről a határon túli magyarságra vonatkozóan, úgy elvárható egyfajta konszenzus bizonyos, a nemzeti kisebbség szempontjából releváns kérdésekben is. A konszenzus politikai relevanciája tehát megkerülhetetlen kérdés.

Ez azt jelenti, hogy a belső konszenzusra szükség van a legfontosabb kérdések kapcsán (együttes fellépés bizonyos kiélezett helyzetekben, pontosabban a legkisebb közös nevező kialakítása, ami afféle kisebbségi konstitucionális minimumként szolgálna), ám ezt a kérdést pontosan kell értenünk, mert, ahogy tapasztalható, a problémát rengeteg félreértés övezi.

A VMSZ azonban azt a problémát, hogy a többségi/képviselői elven alapuló demokrácia számtalan csapdát rejt a kisebbség számára, sohasem kívánta nyilvános reflexió tárgyává tenni. Ezzel pedig azt a benyomást keltette, mintha a probléma nem is állna fenn, noha a nemzetközi politológiai szakirodalom például igencsak figyelembe részesíti a kérdést. Ezenkívül a szerbiai makrohatalomba való integrációt pusztán hatalomtechnológiai kérdéssé változtatta és ezzel beszűkítette a demokrácia terét. Ne felejtjük el: a politikai pluralizmus klasszikus megfogalmazása úgy hangzik, hogy “mi másként is lehetséges”.

Nehéz összehasonlítani a vajdasági magyar politika manőverezési terét az egyéb országokban tevékenykedő magyar politikai elitek szituációjával. Hiszen a magyar szavazatok száma a szerbiai makroperspektívában elenyészőnek tekinthető, ami nem teszi lehetővé, hogy a kisebbségi politika makroszinten nagyobb politikai súllyal rendelkezzen. Ilyen helyzetben a kormányba lépő kisebbségi párt kiteszi magát annak a kritikának, hogy vállalja az eszközszerepet a többségi politizálás számára, és hogy megakadályozza magát abban, hogy mélyenszántó bírálatot gyakoroljon a többségi politikai aktoroknak a kisebbségiek felé gyakorolt politikájára nézvést.

Mint ahogy azt sem nevezhetjük (ha úgy tetszik, diabolizált) oknak, hogy a kisebbségi pártok kormány szerepet vállalnak. A problémát inkább abban vehetjük szemügyre, hogy e lépést megelőzte-e az átbeszélés, a társadalmi vita gyakorlata, a cselekvési alternatívák gondos számbavétele. Általában ha egy-egy párt politikusai belépnek a kormányba, esetleg megkapva bizonyos állami döntések esetében a kulcspozíciókat, akkor a felmerülő döntést igénylő kérdésekben alternatívák merülnek fel. A kisebbségi politikus tehát a konkrétan felmerülő problémákra adott választ a reflexíve létrehozott kisebbségi konszenzusból dedukálja. Ezzel szemben Vajdaságban úgy ment végbe ez a folyamat, hogy a politikai elit tagjai alternatív

va-nélküliséget sugalltak, mintha csak egyetlen útvonal létezett volna. Ez a beállítottság már egészen mást jelent.

A reprezentációs tevékenységi formák erőteljesebben vannak jelen a kisebbségi elitek cselekvési regiszterében, mint a társadalompolitikai érdekelttség. Ha tovább elemezzük ezeket a vonatkozásokat, úgy érdemes a következő tényeket lajstromozni. Lényeges tény a jelenlegi távlatok szempontjából, hogy az elitpozíciók erőterének újrarendeződése okán a társadalmi szereplőknek egyre inkább a politikai elit erős közvetítésére van szükségük ahhoz, hogy az elitmező részévé váljanak. Ez magyarázza aényt, hogy az oktatás és nyelvpolitikai aspektusok magukon viselik a politikai közvetítettséget.

A VMSZ erőforrásait a koalíciós potenciálokba, a vajdasági és szerbiai elitekkel elért konszenzuális lehetőségekbe, a bilaterális kapcsolattartáshoz köti. Amint láttuk, ez a politikai magatartás adaptálási készségeket jelent, és azon kényszerpályák vállalását, amelyek a specifikumokkal tűzdelt szerbiai átmenetből következnek. A regionális jellegű érdekérvényesítés különösképpen azt hivatott bizonyítani, hogy fennállnak olyan kimunkált lehetőségek, amelyek alapján mondható, hogy a kisebbségi párt nem a budapesti politikai osztály szatellitje, hanem a vajdasági magyarság belső erőforrásait mozgósítani képes politikai csoportosulás. A VMSZ elitjét érintő bírálat mélyén viszont mindig ott lappang az az elgondolás, hogy ezen alkalmazkodási kényszer hamis alkuk csapdájába és igazolhatatlan konjunkturális döntések terepére tereli a legerősebb kisebbségi pártot.

Véleményem szerint tagadhatatlan, hogy a fennálló politikai teljesítményeket demokratikus és legitimációs deficitek terhelik. Voltaképpen kételyt kell kifejezni a lehetőség vonatkozásában, hogy létezik-e elszámoltatható elit a Vajdaságban, amely demokrácia-tapasztalatokat közvetítene.

Külön kiemelem, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés kapcsán elengedhetetlenül szükség mutatkozik a civil infrastruktúra erősödésére, mert a pillanatnyilag létező reláció a pártstruktúrák és a civil szervezetek között nem teszi lehetővé a munkamegosztást és a belső kezdeményezőkézséget. Eleddig nem sikerült olyan partnerségi viszonyokat kiépíteni a civil szférával, amely lehetővé tenné a kooperatív relációkat, amelyek persze a kritikai kifejezésformákat sem nélkülözik. A pártszervezetek és a civilitás relációi azért is változtatásra szorulnak, mert akadozik a kisebbség belső erőforrásainak kihasználása.

Az etnikai pártok esetében fennáll az a veszély, hogy a legitimációt felváltja az etnikai lojalitás. Kétségkívül, a vajdasági környezetben is számolhatunk ezzel a jelenséggel, ugyanakkor a kisebbségi választók magatartása azt tükrözi, hogy a politikai erőter nem válik alternatíva nélkülivé számukra, és képesek olyan üzeneteket küldeni a pártok felé, amelyeket nem lehetséges mellőzni. Ezek az üzenetek azt demonstrálják, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés megannyi változatában bírálatra szorul, és hogy nélkülözhetetlen újrakonstruálni a kisebbségi elitek részéről a gazdasági,

politikai, kulturális (etnikai) szintek közötti érdektölmácsolás formáit. Nem lehet ugyanis figyelmen kívül a következő mozzanatot: a hatalmi mezőben mozgó vajdasági magyar politikai elitek alkalmazkodó készséget tanúsítottak a többségi elitek vonatkozásában, amivel kétségtelenül a magyar kisebbségnek való integráltságát kívánták előmozdítani. Ugyanakkor, ha szemügyre vesszük azokat a mobilitási pályákat (vagy ezek elmaradását), amelyek a vajdasági magyarságra jellemzőek, akkor kénytelenek vagyunk kérdőjeleket hozzárendelni a kisebbség társadalmi integráltságához.

Jegyzetek

- ¹ Másképpen szólva: a kisebbségek a magyarországi belpolitikai verseny egyik szimbolikus színterévé váltak.
- ² Ezek a tanácsok a kisebbségi politikai elit egyes reprezentánsai szerint a kisebbségi önkormányzatiság jelentékeny állomását képezik. Azonban ez a tény viták tárgya.
- ³ Létezik egy nagybecskereki civil szervezet, egy neves szociológussal az élen (Vladimir Ilić) aki évekre visszamenően szinte az egyetlen forrása az effajta adatoknak. Kutatásai egyszerre magukban foglalják a közvéleménykutatást, de a tudományos értékelést is.
- ⁴ Ezzel kísérleteztem a Szempontok a nemzeti kisebbség értelmezéséhez című írásomban, in: Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. Rejtjel Politológia Könyvek, Budapest, 2005, 86–112.
- ⁵ Voltaképpen az a tény, hogy az igazságossági elképzelések vagy a gazdaságpolitikai döntések, a gazdaságossági-rentabilitási szempontok az etnikai kód prizmáján megtörve hatnak, ellentmond a piacnak, a semlegesség perspektívájába helyezett nézőpontra.
- ⁶ A Vajdasági Magyar Szövetség elitjére gondolok itt.
- ⁷ Ezt a fogalmat itt Kymlicka értelmében használom. W. Kymlicka: Igazságosság és biztonság a kisebbségi nacionalizmus kezelésének kritériumai nyugaton és keleten. Fundamentum, 2001. 3. szám. Hogy is mondja Kymlicka? „Kölcsönös összefüggés van a demokratizálódás és a kisebbségi nacionalizmus között”, Can Liberal, “Pluralism be Exported?” eds. Will Kymlicka. Magda Opalski, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- ⁸ Azt a tényt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az alulról jövő impulzusok érvényesítése specifikus kontextusba került a VMDK osztódása után. Hiszen emlékezzünk arra, hogy a hiányzó civil társadalom létrehozására tett erőfeszítések eredményeképp viszont létrejött a civil társadalomnak a VMDK-tól függő része, és ez stratégiai elképzelések kiinduló adottságává vált.
- ⁹ A VMSZ bírálataiban élenjár az Árgus nevű újvidéki civil szervezet. www.horgos.org.yu/yuhu/argus/argus.html.
- ¹⁰ Löffler Tibor: Autoritás és legitimitás I., Ortodox tézisek, politológiai alapfogalmak jogelméleti megközelítéséhez, Jogelméleti szemle, 2005/2.
- ¹¹ Ezt azért állítom, mert a 2002-ben megszületett kisebbségi törvény (az akkor még létező Szerbia és Montenegró államközösség szintjén), a nemzeti tanácsok kapcsán vissza-visszatérő bírálóknak volt kitéve, hogy a „nemzeti tanács nem legitim”, anélkül, hogy letisztázódott volna mit jelenthet a legitimitás kisebbségi szituációban.
- ¹² R. Brubaker–M. Loveman–P. Stamatov: Ethnicity as cognition. Theory and Society, 2004, 33, 31–64.